

ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԵ

Վարդան
Աիրումյան

aegitas

Ալեքսանդր Շիրվանզադե
Վարդան Աիրումյան

«Aegitas»

Շիրվանգադե Ա.

Վարդան Աիրումյան / Ա. Շիրվանգադե — «Aegitas»,

1902թ լույս է տեսնում Շիրվանգադեի «Վարդան Աիրումյան» վեպի առաջին մասը, որի մեջ հեղինակն արտահայտել է իր սոցիալական համակրանքն ու հակակրանքը: «Վարդան Աիրումյան»-ը հայ կապիտալիստի մանկության ու երիտասարդության պատմությունն է: Երգիծական խտացումների շնորհիվ Շիրվանգադեն ստեղծել է բացասական կերպար, ցույց տվել, թե ինչպես է ծնվում ու բարձրանում չար ուժը: Այս ստեղծագործության միջոցով Շիրվանգադեն բնական, համոզիչ պատկերներով ցուցադրում է դաժան աշխարհում ապրող ազնիվ հոգիների տառապանքը: Գտնվելով հնի եւ նորի սահմանագծում՝ մարդիկ ողբերգություն են ապրում, քանի որ ավանդական բարքերն այլևս հարգի չեն, իսկ նորը ոչ մի ժպիտ չի տալիս նրանց տխուր կյանքին:

© Շիրվանգադե Ա.

© Aegitas

Содержание

Վարդան Աիրունյան	5
Конец ознакомительного фрагмента.	17

Ալեքսանդր Շիրվանզադե Վարդան Ահրումյան

Վարդան Ահրումյան

Մի ականատես պատավ պատմում էր, թե այն օրը սոսկալի էր, երբ աշխարհ եկավ Վարդան Ահրումյանը: Իբրև թե երկինքը անընդհատ որոտում էր, երբեմն մոնչում ամեհի գագանի պես, մթին ամպերը, դեկը կորցրած նավերի նման, երերվում էին, չգիտենալով ուր գնալ և ինչպես: Սակայն անձրև չէր տեղում և չտեղաց ամբողջ օրը: Երկիրը խավարվել էր, ինչպես մորեխի ժամանակ, կատաղի հողմերից հալածվող փոշին ոլոր-մոլոր պտույտներ էր գործում ամայացած փողոցներում և քաղաքը նմանվում էր վիթխարի աղորիքի:

Կովկասի աշխարհագրական քարտեզում այդ քաղաքը, հարկավ, ունի իր տեղն ու անունը: Գնդասեղի գլխիկի չափ մի կետ ցույց է տալիս, թե նա գտնվում է Սև և Կասպյան ծովերի մեջտեղում, Կովկասյան լեռնաշղթայի հարավային ստորոտում: Իր արտաքին տեսքով, փողոցների նեղությամբ ու ծռությամբ, տների փոքրությամբ, մանավանդ իր ներքին կենցաղով, բնակիչների վարք ու բարքերով, իր անցյալի պատմությամբ, ներկայի կացությամբ, իր խելոք ու հիմար ավանդություններով ու սովորություններով նա այնքան նման է Կովկասի մյուս քաղաքներին, որ հարկ չկա նրա իսկական անունը հիշելու: Թողեք ուրեմն, նա կրի մի անգործ կատակաբանի հնարած կեղծ անունը – Չիլգիլ: Ես շատ շնորհակալ եմ այդ կատակաբանից, նա ինձ ազատում է բժախնդիր քննադատի հետաքրքրությունից, որ ավելի անտանելի է, քան միջին դարերի հավատաքննությունը և ավելի գագրելի, քան լրտեսությունը կամ անոնիմ նամակներ գրելը:

Վարդան Ահրումյանի ծնունդը կատարվում էր Չիլգիլ քաղաքի կենտրոնում, որ քրիստոնյաների արվարձանը բաժանում էր մահմեդականների արվարձանից. տափակ կտուրով մի հարկանի քարաշեն մի տան մեջ: Դրսի կողմից այդ տունն ուներ միայն մի լուսամուտ, այն էլ պատսպարված երկաթե ամուր ու թանձր ցանցով և մի ահագին դարպաս, որ միշտ փակ էր երկու հաստ նիգերով և կես փութանոց կողպեքով: Չորս շարք երկաթե գամեր, որոնց գլուխներն ունեին սունկերի մեծություն, այդ դարպասին տալիս էին հինավուրց դղյակի շուք իրանց ժանգով: Մոայությունը կրկնապատկվում էր երկաթե ցանցի վրա նստած քողով ու սարդի խիտ ոստայններով, որոնց մեջ հանգչում էին անթիվ ճանճերի կմախքները: Նորեկ անցորդը, նայելով այդ տանը, կարող էր կարծել, թե ահա-ահա նրա մի ծայրից պիտի երևա պահապան մի գինվոր, հրացանն ուսին և երկաթե ցանցի ետևից պիտի նայի թշվառ բանտարկյալի կանաչ-դեղնագույն ուռած դեմքը:

Շատ քչերն էին ներս մտնում դարպասի մի թևի մեջ բացված կամարածն դռնակով, կանխապես զարկելով նրա վրա քաշ արած հաստ ու կեռ երկաթե մուրճը, որ նույնպես ժանգոտվել էր անգործությունից: Եվ նրանք, որոնք մտնում էին, դուրս էին գալիս ոչ գվարք դենքով և միշտ տարակուսորեն շարժելով իրենց գլուխը:

Այդ տանն էր բնակվում Չիլգիլ քաղաքի անվանի վաճառական Աթանես Ահրումյանը, պարսկական վերջին խանի մատակարար Ահրումի թոռը: Անվանի՛ ոչ այնքան իր հարստությամբ կամ ծագումով, որքան անմատչելի, ժանտ ու մարդասոսկ բնույթով:

Այդ տարօրինակ մարդը խույս էր տալիս հարևաններից, ասում էր ազգականներին (և ուներ իրավունք, որովհետև բոլորն էլ ճրիակներն էին), իսկ բարեկամներ գրեթե չունեւր և չէր էլ կամենում ունենալ: Սափրիչ Պողոսը, որ կիրակի առավոտները գնում էր Աթանեսի երեսը թրաշելու, հավատացնում էր, թե անհյուրընկալ մարդը նույնիսկ իր «ուստային» տեղաճությամբ է ընդունում:

Ավագ քահանա տեր-Սարգիսը միայն ջրօրհնէք ու գատիկ օրերը Աթանեսի տունը մտնելով, պնդում էր, թե մարդը այդ ուրախ օրերին իսկ չի ուզում ոչ ոքի ընդունել, բացի մի մարդուց, քաղաքի առաջին հարուստ մետաքսավաճառ Աբրահամ աղա Մկրտումյանից:

Ահա թե ինչպիսի մարդ էր Աթանես Ահրույանը և ահա ինչու այդ տագնապալի պահին, երբ նրա կինը գտնվում էր ծանր երկունքի մեջ, նրա հոգին խռովել էր ամբողջ մարդկության դեմ: Մեն-մենակ նա անցնում էր սենյակից սենյակ, հատաչում, ինքն իրեն բարկանում և մերթ ընդ մերթ մոտենում էր ննջարանի դռներին ու ականջ դնում: Նա լսում էր Գյուլումի պարբերաբար կրկնվող ճիչերը և հայիտյում էր բնության օրենքները, որ այնքան դաժան էին ծննդաբեր կնոջ համար: Հայիտյում էր նաև ծննդկանին, որ այնքան բարձրաձայն էր ճշում արգանդի ցավերից: Կարծես, եթե կամենար էլ կարող էր չճչալ:

Գյուլումը ծնում էր թվով երրորդ գավակը իր ամուսնության ութերորդ տարվա մեջ: Առաջինը մեռել էր մի տարեկան հասակում: Այդ վաղաժամ մահվան առիթով քաղաքի որոշ շրջաններում պտտում էին գանազան չար լուրեր Աթանեսի հայրական գգացման մասին: Ասում էին, օրինակ, թե նա մի օր, կատաղության պահին այնքան է ինքն իրձեն կորցնում, որ բռնելով մի տարեկան աղջկանը քեներից բարձրացնում է վեր և ձգում սուր վրա: Մայրը գլուխը թեքում է, երեխան դիպչում է պատին և մեռնում: Եվ պատմողները Աթանեսի այդ վայրենությունը վերագրում էին նրա ասելությանը դեպի իր գավակի սեռը: Մակայն շատերն այդ սոսկալի մեղադրանքը համարում էին գրպարտություն, ասելով, թե, ճշմարիտ է, Աթանեսը ատում է կանանց սեռը, բայց չէր կարող այդքան անհոգի լինել իր անմեղ գավակի վերաբերմամբ:

Թե որն էր ճիշտը այդ կարծիքներից – դժվար էր որոշել: Մի բան միայն պարզ էր – Աթանեսի ջերմ փափագը ունենալ վերջապես մի արու գավակ: Եթե ծնվողն այս անգամ տղա լինի – թող վկա լինի աստված, որ Աթանեսը Գյուլումին կնվիրի մի թանկագին գգեստ, իսկ եթե, տերը մի արասցե, աղջիկ ծնե, կթքի անամոթի երեսին, այնուհետև հաց էլ չի տալ նրան ուտելու, այդ «արգանդը անիծված» կնոջը:

Մի երկարատև ու սուր ճիչ ընդհատեց Աթանեսի սուքերը, հետո լավեց մի ուրիշ, բոլորովին տարբեր ճիչ, մի արագահոս լաց, նման թակարդն ընկած առնետի ծվծվոցին: Աթանեսը հասկացավ բանի էությունը:

«Ազատվեց», ասաց նա սուքում, ննջարանի դռներից հեռացավ և ծխամորձը վերցրեց, որ ծխախոտ լեցնե ու ծխե: Նույն բուպեին ներս մտավ նրա գոքանչը՝ Ծաղիկը, մեկը Զիզիլ քաղաքի այն խեղճացած պառավներից, որոնց մեջքը այնքան վաղաժամ կորանում է ասիական հողի կյանքի ծանրության ներքո:

– Աչքդ լույս, փեսա ջան, կնիկդ ազատվեց աստծու կարողությամբ:

– Ազատվելը գլխին տված, տղա՞ է, թե աղջիկ, – գոչեց Աթանեսը, գրեթե անհամբերությունից հեկավ:

– Տղա՛, տղա՛:

Աթանեսը հատաչեց, վերջապես նրա փափագը կատարվեց:

– Դեհ, շնորհակալ եմ, գնա՛ բանիդ, – ասաց նա դարձյալ իր սովորական բարկացկոտ եղանակով:

Պառավը հեռացավ: Աթանեսը շարունակեց իր անցուդարձը, այս անգամ այնպիսի անկանոն քայլերով, որ նրա երկայն գոսկի կոնաձև ծայրը օդի մեջ գծում էր ամենատարօրինակ զիզգագներ: Կարծես, մարդը հանկարծ հարբեց: Եվ ինչպես չհարբեր, վերջապես աստված լսեց նրա լռիկ աղոթքները, գաղտնի հատաչանքները և պարգևեց նրան արու ժառանգ: Այժմ թող նրա թշնամիների (Աթանեսն ամբողջ մարդկությանը իր թշնամին էր համարում) աչքը դուրս գա և լեզուն պապանձվի: Հե՛, անիծվածներ, դուք հույս ունեիք, որ Աթանես Ահրույանը անժառանգ կմնա, տունն ու տեղը կընկնի կանանց ձեռքը իր մահից հետո և քար ու քանդ կլինի: Դե, հիմա լսեցեք ու նախանձից տրաքեցեք...

Քառորդ ժամ անցած՝ լուր եկավ, թե երջանիկ հայրը, եթե կամենում է, կարող է տեսնել իր ժառանգին: Նա անմիջապես անցավ ծննդաբերի սենյակը: Այդտեղ նրա

աչքերին ներկայացավ հետևյալ տեսարանը. – սենյակի մի անկյունում պատկած էր Գյուլունը ուժասպառ, գունատ, որպես անշնչացած, սակայն մի անդորր ու երջանիկ ժպիտ ամուր սեղմած շրթունքների վրա: Նրա գլխի աջ կողմում նստած էր մայրը, իսկ ձախ կողմում քույրերը, Ոսկեհատն ու Ջառիկը ու լալիս էին... ուրախությամբ: Ուրախ էին, որ իրենց քույրը արու գավակ է ծնել և մի անգամ առնիշտ ազատվել ամուսնու դատն կշտամբանքներից ու անեծքներից: Մյուս անկյունում, բաց հատակի վրա երևում էր մի կլոր փոս, նրա մոտ տաք ջրով լի մի պղնձի տաշտ, որից բարձրացող շոգին սքողել էր մի քայլ հեռու դրած երեխային, ինչպես նոսր ամպը նորածին լուսնյակին:

Մանկաբարձուհու դերը կատարում էր Հերիքնազը, որ Աթանեսի մերձավոր ազգականուհիներից էր: Արխալուղի թևերը մինչև արմունկները ծալած, նա պատրաստվում էր նորածնին լողացնելու, իսկ նորածինը բարձրացրել էր այնպիսր բողոք, որ կարծես ուզում էին նրան խորովել, և նա զգում էր այդ:

Արդարև, այն գործողությունը, որ կատարեց Հերիքնազը Ոսկեհատի ու Ջառիկի օգնությամբ, հավասար էր խորովելուն: Նա նորածնին դրեց տաք ջրի մեջ և մի ձեռով բռնած, մյուսով սկսեց նրա մարմինը լվանալ այնպիսի ուժով, որ կարծես կոշտ ու կոպիտ լաթի կտոր էր լվանում: Հետո դուրս բերեց նրան ջրից ու սկսեց վրան աղ քսել, առանձին ուշ դարձնելով նրա կոնատակերի և այլ ծածուկ տեղերի վրա: Հարկավ, այս անգամ նորածնի ծվծվոցը հասավ իր գագաթնակետին:

– Ձայնդ փորդ քաշիր, չար Հուլիանոս, – ասաց նրա տատը ուրախ կատակով, – վրեղ աղ են ցանում, որ չհոտես:

– Համ էլ, որ կաշիդ պնդի, չքրտնես ու չհոգնես, – ավելացրեց Ոսկեհատը:

– Եվս առավել, որ համով մարդ լինես, – լրացրեց Ջառիկը:

Անհանգիստ նորածնին օրինավոր աղելուց ու չարչարելուց հետո, Հերիքնազը դրեց խանձարուրի մեջ, փաթաթեց ու սկսեց ձեռներն ու ոտները մետաքսյա լայն ժապավենով կապոտել, այնքան ամուր, որ կարծես փոստային փաթեթ էր պատրաստում հեռավոր երկրներ ուղարկելու համար: Շատ տարիներ հետո, երբ մանուկը ցույց տվեց իր արտակարգ ձիրքերը, պառավներն ասում էին, «կապողն է այդպես կապել»: Նույն պառավները երդվելով հավատացնում էին, թե մանուկը մոր արգանդից դուրս գալով, իսկույն աղաղակել է. «ուզում եմ, ուզում եմ»: Պնդում էին նաև, թե ներկա եղողները ջրից դուրս բերելիս նրա կրծքի վրա նշմարել էին մի կլոր դեղնագույն բիծ, իսկ և իսկ նման ոսկի իմպերիայի: Ոմանք հավատացնում էին, թե այդ բիծն այժմ էլ անշնչելի դրոշմված է, և թե դա անզուգական մահկանացուի հազվագյուտ բախտի նշանն է:

Աթանեսը մոտեցավ իր ժառանգին, նայեց նրա կապտա-կարմրագույն երեսին, ժպտաց, եթե միայն կարելի էր ժպիտ համարել նրա դաժան դեմքի կծկվիլը, և արտասանեց հետևյալ փաղաքշական դարձվածքը:

– Շան ծնունդը եփած ճղնուտրի է նման:

Հետո նա իր երկայն արխալուղի գրպանից դուրս բերեց երկու արծաթյա ռուբլիներ և դրեց նորածնի խանձարուրի վրա: Նրա օրինակին հետևեցին գոքանչն ու քենիները: Հերիքնազը վերցրեց այդ դրամները և գրպանը դրեց, որպես իր աշխատանքի վարձը:

– Դե՛հ, հիմա հայդա՛, – դարձավ Աթանեսն իր քենիներին, – ազատվողն ազատվեց, դուք էլ ինձ ազատեցեք: Հայդա՛, շնորհակալություն ու բարի ճանապարհ: Գիտեմ, սպասում եք, որ ձեզ չայ խմեցնեմ, դե, ի՛նչ արած, տեսնում եք, որ չեմ կարող: Շաքարս թրջվել է ծովում, չայի հունձը Չին ու Մաչինում չեն սկսել դեռ, սամովարս էլ գողերը տարել են, ջուր չկա, ածուխ չկա: Բարի ճանապարհ, գլխիս տերեր, աչքիս լույս ազգականներ, բարևեցեք ձեր մարդկանց, ասացեք, տուն ու տեղս այժմ տեր ունի, կարողությունս գայլերի բերանը չի ընկնիլ: Չէ, դու մի գնա, աչքիս լույս գոքանչ, թող աղջկերքդ գնան, դու մնա Հերիքնագին օգնիր: Դե, հայդա, իմ սիրուն-սիրուն քենիներ, մեծ բան արիք, շնորհակալ եմ, հայդա, Ահրույանն Աթանեսը աչքով աչք չունի իր տանը ավելորդ կանայք տեսնելու: Ի՛նչ արած, բնությունս է այդպես: Ես մեղավոր չեմ: Բարի ճանապարհ...

Վաղուց արդեն ընտելացած լինելով Աթանեսի բնույթին, Ոսկեհատն ու Չառիկը շտապեցին լուռ ու մունջ հեռանալ:

Այսպես աշխարհ եկավ Վարդան Ահրույանը, նա, որ ապագայում հռչակեց իր անունը և դարձավ համայն երկրի նախանձի առարկան:

Ուղիղ յոթերորդ օրը Աթանեսը հրավիրեց տեր-Համբարձումին նործնին «հալալելու», այսինքն՝ մկրտելու: Կնքահայրը Աբրահամ աղա Ալբաշյանն էր, քաղաքի առաջին վաճառականը և ամենից հարգված քաղաքացին, միակ մարդն ամբողջ Ջիլգիլում, որի հետ Աթանեսը քիչ թե շատ բարեկամական հարաբերություններ ուներ կամ, ճիշտն ասած, միակ մարդն էր, որին հավատում էր:

Առավոտյան կնքահայրն իր սանիկի ծնողների համար ուղարկեց մի գլուխ շաքար, մի ֆունտ թեյ և կես փութ չորացրած մրգեղեն, իսկ ինքը բարեհաճեց ուղղակի եկեղեցի գնալ, ուր արդեն սպասում էր Հերիքնագը՝ նորածնին թևերի վրա պահած:

Տ եր-Համբարձումը մանկանը տվեց օրացույցի համեմատ Վարդան անունը, խորապես համոզված, որ ավելի պատշաճ ու պատվավոր անուն դժվար էր գտնել Աբրահամ աղայի սանիկի և որ ամենագլխավորն է, ամեն բանից դժգոհ Աթանես Ահրույանի որդու համար: Թող սուրբ գորավարի խաչն ու սուրբ հովանավորին ու պաշտպանին նրան:

Վարդանին տուն բերին հետևյալ հանդեսով. – առջևից գնում էր տիրացուն խաչվառք բարձր պահած, հետո տեր-Համբարձումը շուրջառոն ուսերին, խաչը ձեռին, երգելով հանդեսին վայել շարականը:

Այնուհետև ընթանում էր Աբրահամ աղան թևերի վրա պահած իր սանիկին և ձեռներում բռնած մի զույգ վառ մոմեր՝ զույգը քառասուն կոպեկանոց: Նրան հետևում էին Հերիքնագը՝ կոնատակին բռնած մի կապոց և ժամկոչը՝ մի ձեռքում հանգած բուրվառը, մյուսում՝ տերհոր գավազանն ու Աբրահամ աղայի մորթե գդակը:

Աջ ու ձախ կողմերից հանդեսն ուղեկցում էին մի տասնյակ կիսամերկ, ոտաբոբիկ մանուկներ, աշխատելով մի քայլ անգամ ետ չննալ հանդեսից և միշտ նայելով Աբրահամ աղայի երեսին այնպես, որ կարծես մարդը անհայտ նոյորակից ընկած մի տարօրինակ արարած լիներ: Այնինչ, Աբրահամ աղան գրգռված էր, նրա կոները հոգնել էին սանիկին պահելուց, այնչափ, որ ուրախ կլիներ նրան ձգել գետնի վրա: Իր սրտի մաղձը նա թափում էր անկոչ թիկնապահների վրա գոռալով, ոտները գետնին զարնելով ու հայեռելով հանդեսին միանգամայն անվայել խոսքերով: Նրա ձայնը հրամայողական էր ու ազդու, քայլվածքը գոռոզ, գեր դեմքի արտահայտությունն սպառնալի, թանձր բեղերի և թավ հոնքերի շնորհիվ: Մանուկները մի վայրկյան սարսափելով, ցրվում էին դեսուդեն և նորից կամացուկ ու անվստահ քայլերով մոտենում էին:

Վերջապես հանդեսը տուն հասավ, մոայլ դարպասի դռնակը բացվեց և փակվեց փողոցային մանուկների քթի առջև:

Հյուրերի համար Աթանեսի գոքանչը պատրաստել էր թերխաչ ձվեր, կարագ, մեղր, գաթա, սեր և քաղցր թեյի ու ռոմի խառնուրդ – մի ընկալիք, որ տեղական բարբառով կոչվում էր «փունջ»: Աթանեսը հագել էր իր պսակադրոթյան համար կարված մետաքսյա արխալուղը, մեջքին կապել էր կապտագույն լայն գոտին, որի մի ծայրը հասնում էր գետնին: Ինչն էր չէր երևակայում երջանիկ հայրը յոթօրյա ժառանգի վերաբերմամբ: Վարդանը կմեծանա, կդառնա հոր ապավենը և աշխուրջ օգնականն ու ընկերը առևտրի մեջ, ինքն անձամբ ամեն տարի կգնա «Մակարիա» ապրանք բերելու, հազարներ կվաստակի, տներ ու քարվանսարաններ կշինի, կդառնա Ջիլգիլ քաղաքի առաջին քաղաքացին, ամենքի նախանձի առարկան, մի խոսքով Ահրույանի արժանավոր ժառանգը:

– Ա մարդ, ի՞նչ ես քթիդ տակ փնթփնթում, – ասաց Գյուլումը, որ հագնված, անկողնում նստած՝ սպասում էր գավակի վերադարձին, – կանգ առ, ա՛ մարդ, հենց մի գլուխ չափշփում ես սենյակը, այդ ո՞ւմ ես անիծում կամ օրհնում... Բա՛ս ինչո՞ւ ձեռք բարձրացրիր, ո՞ւմ ես ուզում խփել: Դե՛հ, հիմա էլ ծիծաղեցիր, փիե՛, ինչո՞ւ, ի՞նչ պատահեց...

– Նա պիտի մեծ մարդ լինի, Գյուլում, շատ մեծ մարդ, հասկանո՞ւմ ես...

– Ո՞վ... հասկացա – որդի՞դ:
– Եթե մեծ մարդ չլինի, ամենից առաջ, ես կթքեմ նրա երեսին:
– Չեմ թողնի, չեմ թողնի, – համարձակվեց հակառակել Գյուլումը, գուցե առաջին անգամ ութ տարվա ընթացքում...

– Ձայնդ կտրիր, շուն շան...

Լավեց տեր-Համբարձումի գիլ ձայնը, որ այս անգամ ախորժալուր էր Աթանեսի համար: Հարևան կտուրները լեցվեցին հետաքրքիր կանանցով ու երեխաներով: Սակայն բակում կար մի ահագին ծառ՝ կար միր թթի: Նրա խիտ ճյուղերը խանգարում էին նրանց տեսնել ինչ է կատարվում «խուլ» Աթանեսի տանը:

Հյուրերը նախաճաշի նստեցին: Տեր-Համբարձումը կերավ վեց հատ թերխաշ ձու, ասելով, թե ձուն խիստ օգտակար է ձայնի զորության համար, բայց թե ի՞նչ օգուտ ուներ երեք բաժակ փունջն ու երկու բաժակ օղին, այս մասին լռեց, բարվոք համարելով ոչնչացնել խաշած հավը, մեղրն ու կարագը:

Աբրահամ աղան երկու բաժակ փունջից հետո բավական գվարթացավ և խոսք բաց անելով առևտրի մասին, անցավ քաղաքական դեպքերին, հայտնեց հեղինակավոր եղանակով, թե «ռուսը» վճռել է այս տարի անպատճառ իր հաշիվները վերջացնել Դադստանի հետ, ամեն բան պատրաստ է, այսօր-էգուց իմամ Շամիլին կբռնեն և Դադստանի գեներալ-նահանգապետ կնշանակվի Արդութովը: Հետո անցնելով ուրիշ նյութերի, վերջապես խոսեց իր սանիկի ապագայի մասին, միակ նյութը, որ շարժեց Աթանեսի հետաքրքրությունը:

– Գիտես, Աթանես աղա, – շարունակեց Աբրահամ աղան, մի կունով դատարկելով փունջի երրորդ բաժակը, – այն օրից, որ ռուսը ոտք դրեց մեր կողմերը, աշխարհը փոխվեց, հին կարգերը տակն ու վրա եղան, նոր, ավելի լավ կարգեր առաջ եկան, ես իմ աստվածը: Հիմա ուսում է հարկավոր, գիտություն, իմաստություն: Ասելս այն է, որ որդուդ չպետք է անուսում թողնես, հաա՛, թե չէ, շատ կփոշմանես: Հիմիկվա ժամանակը անուսում մարդը կես մարդ է, եթե ուզում ես, իսկի մարդ էլ չէ...

– Ուրեմն ես, – փորձեց հակառակել Աթանեսը, մի տեսակ վիրավորված համարելով իրեն...

– Խոսքս քո և իմ մասին չէ, – շտապեց ուղղել իր սխալը Աբրահամը, – մեր բանն ուրիշ է, մենք հին մարդիկ ենք, խոսքս մեր զավակների մասին է...

Այնուամենայնիվ Աթանեսն իրեն վիրավորված զգաց և սաստիկ փափագեց մի թունդ հիշոց արձակել, բայց հիշելով, որ դիմացինը Աբրահամ աղա Դալբաշյանն է, բեղերի մեկը ծալեց և դրեց ատամների տակ:

– Աղա Աբրահամ, – մեջ մտավ տեր-Համբարձումը, մի նենգավոր հայացք ձգելով կնքահոր ուղարկած շաքարի վրա, որ ցցվել էր սենյակի մի անկյունում, կարծես տեր-հոր ախորժակը գրգռելու համար, – այս տարի շաքարի մագանդան ո՞նց է:

– Շատ բարձր...

– Բահ, ուրեմն ասա ինձ նման անճարներն էլ թեյ չպիտի խմեն, էլի:

Աթանեսը, իհարկե, հասկացավ տեր-հոր խորամանկ ակնարկը և մտքում ասաց, «վեր կենաս աներեսի միրուքը զգգգես, հաա՛...»

Տեր-հայրը վերջին անգամ մկրտվածին երկար կյանք, առողջություն, հաջողություն, մեծ անուն, պատիվ, տոպրակներով ոսկի-արծաթ և այլ ու այլ բարիքներ մատթելով «աշահամբյուրը» գրպանը դրեց ու դուրս գնաց, բավականին երերուն քայլերով: Նրան հետևեց Աբրահամ աղան, կրկնելով.

– Անուսում չթողնես, հա՛, էս է ասում եմ, թե չէ շատ կփոշմանես:

Դիտողների ասելով Վարդանը ոչ մորն էր նման, այդ բարի աչքերով և հեզ դեմքով նիհար կնոջը, ոչ հորը, այդ ամրակազմ, խոժոռադեմ, մեծ քթով, հաստ կարմիր պարանոցով մարդուն: Տատը պնդում էր, թե երեխան նման էր իր մորեղբայր Մարտիրոս Հախվերդյանին, որ երեք տարի բացակայում էր Չիլգիլ քաղաքից: Ճիշտ էր այս թե ոչ, դժվար էր ստուգել, բայց մի բան խիստ աչքի էր ընկնում – Վարդանի աչքերի գույնը: Իսկապես այդ գույն չէր,

այլ դեղնի, կարմրի ու կանաչի մի տարօրինակ, չտեսնված խառնուրդ: Այդ աչքերը երբեմն նայում էին չափահաս մարդու վերին աստիճանի ազդու ու սուր հայացքով: Թվում էր, թե արդեն խանձարուրի մեջ մանուկը հասկացել է կյանք ասված մեքենայի խորին բարդությունը և զգում է, որ այդ բարդության դեմ մաքառելու համար պիտի բռնել հարձակողական դիրք: Մերթ ընդ մերթ թվում էր, որ նա պատրաստ է կատաղած կատվի պես ցատկել դիտողի վրա և իր մագիլներով ճանկոտել նրա երեսը:

Մի առավոտ Աթանեսը նայելով նրա երեսին, արտասանեց.

– Այդ տղան չի կորչիլ, չի կորչիլ, այդ երևում է նրա աչքերից:

Գյուլումը, գոհունակության ժպիտն երեսին ասում էր, թե հագիվ աշխարհում մի մանուկ մոր կրծքից կաթն այնպես ազահորեն ծծած լինի, որպես Վարդանը: Արդարև, երբ նա կաշում էր մոր կրծքին, մի անհագ ու սուկալի տգրուկ էր, սուկալի մանավանդ իր խոշորությամբ: Բիբերն ուղղելով մոր աչքերին, ծծում էր նրա կաթը մինչև վերջին կաթիլը, իսկ երբ կաթը սպառվում էր, իր լինդերով կծում էր կերակրիչ անոթն այնպես ամուր, որ մայրը ցավից աղաղակում էր և շտապում իր կուրծքն ազատել նրա այնքան փոքրիկ, բայց և այնքան սուր ճանկերից: Օ՛, այդ ճանկերը շատ անգամ էին խրվում մայրական կրծքի մեջ և այնտեղ թողնում կապույտ հետքեր, մինչդեռ վագրի աչքերը շարունակ նայում էին մոր երեսին հանգիստ, անշարժ, որպես սառցի կտորներ:

Տասնունեկ ամսական հասակում Վարդանին ծծից կտրեցին: Մի քիչ վաղաժամ էր, բայց գարնան օրերն էին, սպասվելիք շոգերի պատճառով հարկավոր էր մանկան ստամոքսն օր առաջ ընտելացնել արվեստական կերակրմանը:

– Փառք աստծո, – ասաց Գյուլումը, – հինա մի քիչ ուժի կգամ: Այս տղան կաթիս հետ արյունս էլ ծծեց:

– Տա աստված, այնպիսի տղա լինի, որ աշխարհի արյունը ծծե, – արտասանեց Աթանեսը:

– Մի՛ ասա, ա մարդ, մի՛ ասա, մարդիկ կարող են անիծել որդուդ:

– Ի՞նչ արժե մարդկանց անեծքը, եթե ատամներդ սուր են: Գելն էլ է անիծում իրենից գորավոր վագրին, բայց վագրը թքել չի ուզում նրա վրա: Այս աշխարհում միայն մի գորություն կա – ոսկին: Եթե տանդ պատերը ոսկուց են, ոչ մի անեծք չի մտնի այնտեղ: Թող անճարները կրճտեն իրենց ատամները, բախտը նրանց չի օգնիլ, եթե չունին սուր ճանկեր նրան որսալու:

– Այ, այդպես ես խոսում, որ ամենքը քեզ խոզ են անվանում, – համարձակվեց նկատել Գյուլումը:

– Ձայնդ կտրիր, աներե՛ս, – կատաղեց Աթանեսը, – տեսնում եմ, այն օրից, որ ինձ համար տղա ես ծնել, լեզուդ բացվել է, բայց ես նրան էլի կկապեմ: «Խո՛զ», իհարկե խոզ եմ, ոչխար չեմ, որովհետև ոչ ոք չի կարողանում մի մագ պոկել իմ կաշվից: Թող իմ որդին էլ խոզ լինի, միայն ամենքը գլուխ խոնարհեն նրա առաջ...

Երեք տարեկան հասակում Վարդանը կարմրաթուշ, կայտառ մանուկ էր, հյութալի շրթունքներով, հաստոսկոր, մազերը շիկավուն, ունքերը նույնպես: Նրան թույլ էին տալիս տնից դուրս գալ իր քրոջ՝ Մարիամի հսկողությամբ, որ չորս տարով եղբորից մեծ լինելով կարող էր նրան հովանավորել և պաշտպանել չար մանուկների հալածանքներից: Աղջիկը շալակում էր Վարդանին, տանում փողոց և ինքը նրա հետ խաղում, չթույլ տալով նրան միանալ փողոցային երեխաներին, հոր պատվերի համաձայն: Սակայն երևում էր, որ Վարդանը Աթանեսի մարդատյաց բնավորությունը չէր ժառանգել: Ընդհակառակը, նա ձգտում էր խառնվել հասակակիցների խմբին և նրանց հետ փողոցներում վազվզել, կտուրների ու ծառերի վրա բարձրանալ: Նա սիրում էր խաղալիքներ, և հենց որ իրենից թույլ մի երեխայի ձեռքում տեսնում էր մի գրավիչ բան, թռուցիկ, գնդակ, սայլակ, հարձակվում էր ու աշխատում էր խլել նրանից: Եվ երբ կողոպտվածը գոռալով կամ արտասպելով բողբոջում էր, Մարիամն ստիպում էր կողոպտիչին ավարն իր տիրոջը վերադարձնել և միշտ Վարդանը նախքան վերադարձնելը, ավարը կտորատում էր կամ ջարդում ոտների տակ: Մինչդեռ ինքը, որ ուներ սեփական խաղալիքներ, երբեք չէր զիջում որևէ մեկին, թեկուզ մի քանի վայրկյանով:

Մի օր Աթանեսը նրա համար շուկայից բերեց մի քառակուսի տուփ, որի փակ կափարիչի վրա կար մի նեղ ծակ հինգ կոպեկանոց պղնձե դրամի երկայնությամբ, և տալով որդուն, ասաց.

– Ըհր՛, վերցրու այս «դախըլը», ինչ փող որ ձեռքդ ընկնի, գցիր մեջն ու պահիր, բայց տես, որ հետո փողոց չտանես ուրիշներին ցույց տաս, կարող եմ խլել քեզնից:

Այդ օրից ինքը՝ Աթանեսը, գրեթե ամեն երեկո իր ձեռքով տուփի մեջ ձգում էր որևէ պղնձե կամ արծաթե դրամ, այսպիսով ավելացնելով Վարդանի դրամագույլը:

– Լսիր, որդի, – ասաց նա մի անգամ, դրամը գրպանից դուրս բերելիս, – այս աշխարհում փողն է ամեն բանից բարձրը: Փո՛ղ, փո՛ղ, փո՛ղ, ո՛չ ազգական, ո՛չ բարեկամ, ո՛չ եղբայր, ո՛չ քույր, ո՛չ մարդկանց պատիվ, ո՛չ սեր, ո՛չ քահանայի օրհնություն, ո՛չ ծնողների համբույր, փո՛ղ, փո՛ղ, փո՛ղ:

Վարդանը լսում էր այս խոսքերը և սպունգի նման ծծում նրանց իմաստը...

Շատ չանցած, նա իր տուփը սիրեց ավելի, քան բոլոր խաղալիքները, քան բոլոր իր շրջապատը, քան նույնիսկ իր ծնողներին: Նա իր գանձը սեղմում էր կրծքին այնպիսի հափշտակությամբ ու գգվանքով, որպես միայն սիրավատ մայրը կարող էր սեղմել միակ գավակին: Նա տուփը երկու ձեռներով մոտեցնում էր ականջին, շարժում էր, ականջ էր դնում մետաղի ախորժալուր հնչյուններին, հրճվում էր, դնում էր վար, նորեն վերցնում և նորեն շարժում, միշտ ժպտալով երջանիկ ժպիտով: Դա բարձրագույն երաժշտություն էր նրա մանկական լսելիքի համար, որի նմանը երբեք չէր լսել և չպիտի լսեր իր ամբողջ կյանքում: Այդ պահերին նրա դեմքը գրկվում էր անմեղության փայլից, աչքերը վառվում էին ազահուրթյան անախորժ հրով: Վա՛յ, եթե այդ միջոցներին մեկը փորձեր խլել նրա գանձը, նա կատաղած կատվի պես կհարձակվեր հանդուգն փորձողի վրա, որպեսզի եղունգներով դուրս գջլի նրա աչքերը: Եվ նայելով այդ հագիվհագ թոթովող մանկան, իր գանձը կրծքին սեղմած, կարելի էր կարծել, որ նա խանձարուրից արդեն ստացել է անխախտելի գաղափար դրամի գործության մասին և գիտի, որ նա է տիեզերքի առանցքը, նրան և միմիայն նրան պիտի կաշել ամուր, ձեռների բոլոր գործությամբ, հոգու բոլոր ուժերով, սրտի բոլոր սիրով:

Աթանեսը հոգու խորքում, տեսնելով որդու այդ բնագդակյան սերը դեպի դրամը, ուրախանում էր այնչափ, որչափ կուրախանա միջակ արտիստը, տեսնելով իր գավակի մեջ հանճարի նշույլներ: Նա խրախուսում էր որդու մեջ այդ սերը և ավելի ու ավելի ամրացնում այնտեղ, երբեմն դրամը տալիս էր Վարդանին, որ նա ինքն իր ձեռքով գցի տուփի մեջ: Եվ մանուկը մինչև գցելը խաղում էր դրամի հետ, մի ձեռքից մյուսի մեջ բաց թողնելով, գլորելով հատակի վրա, ինչպես կատուն է խաղում մկան հետ մինչև նրան խեղդելը:

– Չէ, Գյուլում, այս տղան փուշ չի դուրս գա, – ասում էր Աթանեսը որդու ներկայությամբ, և որդին հրճվում էր:

Երբ մանուկը վեց տարեկան դարձավ, հայրը մի երեկո վճռեց տուփը բանալ: Դանակի ծայրով գգույշ պոկեց կափարիչը: Հատակի վրա թափվեցին արծաթե ու պղնձե դրամները: Վարդանի աչքերը վառվեցին հոգեկան անսահման հաճույքից, ինչպես կարող էին վառվել մի ուրիշ մանկան աչքերը սքանչելի հրավառություն տեսնելիս: Նա աղաղակեց.

– Ի՛նչ եմ, ի՛նչ եմ:

Եվ երկու ձեռներով հարձակվեց դրամների վրա, որպես գիշակերը որսի վրա: Մի քանի դրամներ գլորվել էին սենյակի ծայրը: Մարիամը շտապեց նրանց ժողովել և փորձեց իր գրպանը դնել: Վարդանը բռնեց նրա ձեռը և այնպես ամուր խաժնեց, որ խեղճ աղջիկը ցավից ճչաց, արտասավեց, ավարը ձեռքից բաց թողնելով:

Աթանեսը փողերը համրեց, դուրս եկավ երեսունինը ռուբլի:

– Է, է՛, – ասաց նա, – հիմի մտածենք ինչ պիտի անենք այդ փողերը: Արի, Վարդան, տուր ինձ տոկոսով, մանեթին տասներկու կոպեկ տարեկան: Հա, դու չգիտես ինչ ասել է տոկոս: Լսի՛ր, այս տարի դու ինձ տալիս ես, ասենք հարյուր ռուբլի...

Եվ նա բացատրելով տոկոսի նշանակությունը, ավելացրեց.

– Կարծեմ հասկացար...

– Հասկացա, – պատասխանեց աչքաբաց մանուկը, – ես իմ փողերը տոկոսով չեմ տա: Թափիր դախըլի մեջ, թող ինձ մոտ մնան:

Աթանեսը տուփի կափարիչը նորեն ամրացրեց և պատվիրեց որդուն շարունակել դրամն ավելացնել, ասելով.

– Երբ հարյուր ռուբլու կհասնե, կմտածենք ինչ անել:

Այժմ Վարդանը վազվզում էր փողոցներում, բակերում ու կտորների վրա: Մարիամն այլևս չէր հսկում նրան և չէր էլ կարող, նա արդեն տասնումեկ տարեկան աղջիկ էր, տեղական սովորոթյամբ պիտի տանը փակված մնար:

Աթանեսը վարձեց մի լեզգի ծառա, որը պիտի հսկեր Վարդանին: Օրվա մեծ մասը մանուկն անց էր կացնում այդ լեռնականի հետ՝ խոհանոցում, բակում, թոնրատանը, փողոցներում: Օսմանը – այդպես էր լեզգու անունը – փայտից նրա համար շինում էր խաղալիքներ և երբեմն պատմում էր նրան զանազան դիպվածներ Դադստանի կյանքից: Վարդանը նստում էր նրա ուսերի վրա և պահանջում, որ իրեն զբոսեցնի: Նա ոտներով անխնա հարվածում էր Օսմանի կողերին, փորին, փոքրիկ մտրակով գարկում էր ուսերին, կրծքին, երբեմն երեսին, երևակայելով, որ ձիու վրա է նստած: Հպարտ լեռնականը ներքուստ վրդովվելով լուռ կրում էր այդ վիրավորանքները քրիստոնյայի զավակից: Եթե չկրեր, պիտի գրկվեր պաշտոնից, այսինքն՝ երեք ռուբլու ամսականից և մի փոր հացից: Նա ինքն էլ հայր էր, ուներ Վարդանի հասակակից մի տղա և երկու աղջիկ, որոնց թողել էր Դադստանի լեռներում իրենց մոր հետ: Նա հաճախ հիշում էր իր զավակներին և հառաչելով շփում էր կոշտացած ճակատը, որ իր ծննդավայրի ամենի ժայռերի խորշոմներն ուներ: Երբեմն, հոգնելով փոքրիկ բռնակալին ուսերի վրա զբոսնելուց, բաց էր թողնում նրան հարևան մանուկների շրջանը և ինքը մի կողմ քաշվելով, հսկում էր նրան:

Վարդանը մեծ մասամբ ընկերանում էր այնպիսի մանուկների հետ, որոնք բնավորությամբ հեզ էին և սիրով էին կատարում նրա կամքը, կամ թույլ էին տալիս՝ իրենց հարստահարելու: Նրա ոսկեգօծ գոտին, սատինի բաճկոնը, մանավանդ «ապոյկա» կոշիկները փայլուն անկարտրոններով հարզանք էին ներշնչում ընկերներին, միևնույն ժամանակ գրգռելով նրանց նախանձը: Նա շատ անգամ անպատիժ հայիոյում կամ ծեծում էր մեկին կամ մյուսին. հենվելով Օսմանի պաշտպանության վրա, իսկ երբ մեկը հանդգնում էր իր վրա ձեռք բարձրացնել, աղաղակելով վազում էր Օսմանի մոտ և այնտեղից քարեր ձգում հակառակորդի վրա: Եվ եթե լեզգի ծառան բարեսիրտ չլիներ, կատարեր փոքրիկ բռնակալի հրամանները, բոլոր մանուկները վաղուց հաշմանդամ կլինեին, այնքան խիստ էին Վարդանի պահանջները: Սակայն պատահում էր, որ նրան պաշարում էր մի տեսակ վեհանձնության զգացում: Նման հազվագյուտ բույներին նա ընկերներին տալիս էր ծոփ կտուցի չափ հալվա, մի քանի չամիչ, մի խնձոր, չորս կտորների բաժանած:

Նա միշտ գրպանում փող էր պահում ոչ ծախսելու, այլ պարծանքով ընկերներին ցույց տալու և նրանց նախանձը շարժելու համար, հակառակ իր հոր պատվերին:

Ամառվա սկզբին Օսմանը չղիմանալով շոգերին, գնաց իր հայրենիքը, աշնանը վերադառնալու պայմանով. Վարդանը մնաց անպաշտպան, կրճատեց իր հարաբերություններն ընկերների հետ, անփութվեց ինքն իր մեջ և ավելի սիրեց իր դրամարկղը: Այժմ, նա մտածում էր իր գանձը ավելացնելու ուրիշ միջոցներ գտնելու: Հոր ամենօրյա նվերը նրան թվում էր շատ քիչ, տարիներ պիտի անցնեին մինչև տուփի լցվելը:

Մի երեկո Աթանեսը տանն ինչ-որ հաշիվներ էր անում համարակալի վրա, իսկ Գյուլումը Վարդանի համար մի նոր մետաքսյա շապիկ էր կարում, երբ դրսից ներս վազեց Մարիամը և ասաց,

– Մամա, գնա տես Վարդանը թոնրատանն ի՞նչ է անում:

Մարդ ու կին հետաքրքրված գնացին թոնրատուն, և նրանց աչքերին ներկայացավ հետևյալ պատկերը. մի անկյունում Վարդանը վառ մոմը առջևը դրած, համարում էր մի բոտն արծաթե ու պղնձե դրամներ: Նա այնքան էր խորասուզվել իր հաշիվների մեջ, որ բնավ չզգաց ծնողների ներկայությունը: Նրա մանկական ճակատը խորշոմ էլ էր, շրթունքները սեղմվել էին

շունչը գապելու չափ, ձեռները հուզումից դողում էին: Համբելով բոլոր դրամները, նա ձեռը դրեց ճակատին, նայեց թոնրատան սևացած առաստաղին – ի՞նչ սքանչելի նյութ ժամանակակից նկարչի կամ արձանագործի համար: Հետո նորից սկսեց համրել, նորից ձեռը դրեց ճակատին, պարզ էր, որ նրա հաշիվների մեջ կար ինչ-որ անճշտություն, որ մանուկը ճգնում էր պարզել: Եվ որքան ավելի էր համրում դրամը, այնքան նրա ձեռների դողոցն ավելանում էր, ականջներն ու այտերը կարմրում էին, շնչառությունը սաստկանում էր: Այդ յոթ տարեկան մանուկը մի խուլ անկյունում, ճարպյա մոմի աղոտ լույսի առջև, մթության սովերներն երեսին հիշեցնում էր այն առասպելական ազահին, որ մեն-մենակ գիշերվա խորության մեջ է ստուգում իր գանձը և հրճվում մետաղի հնչյունով, որպես երաժիշտը իր հաշող ստեղծագործությամբ: Մանուկը լուռ խոսում էր իր հարստության հետ, որպես մենասեր իմաստունն իր մտքերի հետ:

– Հրաշք է, տղա չէ, – անգիտակցաբար շնչաց Աթանեսը իր կնոջ ականջին, բռնելով նրա թևը:

Նա կամացուկ մոտեցավ որդուն: Վարդանը գլուխը բարձրացրեց և իսկույն երկու ձեռներով ծածկելով դրամը, գոչեց.

– Չե՛մ տա, չե՛մ տա, ո՛չ ոքի չեմ տա:

Նրա ձայնը, աչքերը, նրա ամբողջ կերպարանքն արտահայտում էին ութսունամյա վաշխառվի ոսկեմոլությունը:

– Ո՞րտեղից են այդ փողերը, – հարցրեց հայրը:

– Չեմ ասի, կծեժես ինձ:

– Դախի՞ց ես դուրս բերել:

– Ոչ:

– Գոզացե՞լ ես:

– Ոչ. գողությունը մեղք է:

– Հապա որտեղի՞ց են այդ փողերը:

– Հավաքել եմ կոպեկ-կոպեկ, իմ աշխատածն է:

– Քո աշխատա՞ծը, – զարմացավ հայրը, – դու ինչպե՞ս ես փող աշխատում, ասա, թե չէ կթակեմ...

Վարդանը ստիպվեց գաղտնիքը պարզել: Բանն այն է, որ մայրն ամեն օր նրան ուղարկում է մերձակա խանութը տան համար գանազան մանր-մունր բաներ գնելու՝ սապոն, մոմ, լեղակ, լուցկի, գետնախնձոր, սոխ և այլն: Վարդանն ամեն անգամ աշխատում է մի քանի կոպեկներ հետ դնել իր համար, և ահա չորս-հինգ ամսվա մեջ գոյացել է այդ գումարը:

– Բայց ինչո՞ւ դախի մեջ չես գցել, ջոկ ես պահել, – շարունակեց իր հարցուփորձը Աթանեսը:

– Ուզում եմ իմանալ, ամիսը որքա՞ն եմ աշխատում:

– Բայց դա աշխատանք չէ, գողություն է, – ասաց Գյուլումը, միանգամայն զարմանալով այդ փոքրիկ շահագործողի հակամանկական սառնասրտության վրա:

– Իսկի էլ գողություն չէ, առուտուր է, – պատասխանեց Վարդանն ամենայն լրջությամբ,

– խանութպանից գնել եմ ու քեզ ծախել, բոլոր առևտրականներն էլ այդպես են փող աշխատում, էժան գնում են, թանկ ծախում:

– Կերա՞ր, – գոչեց Աթանեսը, միանգամայն հափշտակվելով որդու խելացի պատասխանով: – Բայց, – շարունակեց նա դառնալով Վարդանին, – այսուհետև էլ չանես այդպիսի բաներ: Լավ որսորդը տան հավերին չի սպանում: Մորիցդ գողանալով ինձնից ես գողանում, իմ կարողությունն էլ քոնն է, ուրեմն ինքդ կողոպտում ես քեզ, ուրիշներին կողոպտելու տեղ:

Առաջիկա աշնան սկզբին Աթանեսը որոշեց Վարդանին տալ ուսումնարան: Մի առավոտ մանկանը զարթեցրին սովորականից կանուխ: Մայրը նրա որովայնը ամրապնդեց մի գույգ ձվով. կարագ ու մեղրով և, օրհնելով, հանձնեց հորը:

Ճանապարհին Աթանեսն ամբողջ ժամանակ խրատում էր Վարդանին, բացատրելով ուսման նշանակությունը:

– Տես, որդի, – տրամաբանում էր նա, – աշխարհն այ, օրինակ, այս շինարի պես մի ծառ է, մենք էլ մրջյուններ ենք նրա վրա կամ որդեր: Որդ կա, որ գալում է, համ շատ-շատ է ուտում, համ շուտ-շուտ, որդ էլ կա, որ ծույլ է, ուժ չունե, նա քաղցից սատկում է ու նրա մարմինն էլ են ուտում: Ուտելու համար ստամաներ են հարկավոր, սուր ստամաներ: Մարդու ստամաները նրա խելքն է: Ուսումը որ կա, մի սրոց է, խելքի սրոց: Եթե անուսում խելքն արժե հինգ անխելքի, ուսում առած խելքն արժե տասը անուսում խելքների: Ուսում ունեցող մարդուն խաբելը շատ դժվար է, նա ինքը կարող է շատ խելքների աղբյուր տանել և ծարավ հետ բերել: Տես, հիմա ես քեզ ուսումնարան եմ տալիս, փող եմ ծախսելու հա՛, հեշտ բան չիմանաս: Ես քեզ աֆարիմ չեմ ասի, եթե երկու-երեք տարուց հետո կոնսիստորի սեկրետար Ղահրաման-բեկի պես ռուսերեն չկոտրատես ու նրա նման չգրես: Ասենք Ղահրամանի հերն էլ գողբեգոռ լինի, նա ի՞նչ մարդ է, այն օրը չիթ առնելիս չորս աբասիս կտրեց, տեսնո՞ւմ ես, ինձ խաբեց հաշիվների մեջ: Մարդ ամեն բան պիտի լավ իմանա, ևս առավել փողի հաշիվը: Չենց որ ուսումը վերջացրիր, քեզ Աբրահամ աղայի եղբոր՝ Իսրայելի հետ ուղարկելու եմ Մակարիա, որ ինձ համար դու ինքդ սպրանք գնես ու բերես, հերիք է ինչքան որ նա խաբեց ինձ: Ըհր՛, ես նրա հոր, պապերի յոթ պորտի գերեզմանները...

Վարդանը գլուխը քաշ լսում էր հոր խոսքերը, ամուր բռնած նրա ձեռք և մի քայլն երկուսն անելով, հագիվ կարողանում էր նրա հետ հավասար ընթանալ: Մերթ ընդ մերթ Աթանեսը այս կամ այն խրատը որդու մտքում ամուր դրոշմելու համար, այնպես պինդ էր սեղմում նրա ձեռք, որ մանուկը քիչ էր մնում ցավից ճշա:

– Ուսումնարանում, – շարունակեց հայրը, – ոչ ոքի հետ չկովես, բայց ոչ ոքի հետ էլ չբարեկամանաս: Գլուխը քաշ բանիդ կաց: Ընկերներից օգուտ չկա, վնաս կարող է լինել, ևս առավել աղքատ ընկերներից, մեկը թուղթ կուզի, մյուսը գրիչ, մատիտ, ես ինչ գիտեմ ինչ: Ասեղ չտաս, որ աչքները կոխեն, իմանո՞ւմ ես, ասեղ, շուն շան որդիներին: Դե՛հ, հասանք ուսումնարան, քիթը սրբիր, եթե փոշտալու ես, հենց այստեղ փոշտա, վերջացրու:

Ճիշտ այդ պահին Վարդանն երկու անգամ փոշտաց, որովհետև գիտեր, որ գույգ փոշտոցը խել է, իսկ կենտը շառ, շրթունքները սեղմեց, քթի ծակերը մատներով փակեց, որպեսզի երրորդ անգամ չփոշտա:

– Փա՛ռք ասածո, – գոհ եղավ Աթանեսը: – Հաջողություն է:

Ուսումնարանը գտնվում էր քաղաքի վերին մասում, ռուսաց եկեղեցուց ոչ հեռու: Դա մեկ ու կես հարկանի պարզ մի շինություն էր, դրսից պատերը կիրով սպիտակացրած: Հարևան տներից նա տարբերվում էր նրանով միայն, որ լուսամուտները երկաթե ցանցեր չունեին, երևի այն պատճառով, որ ներսում գողերի համար հրապուրիչ բան չկար:

Դռների առջև Աթանեսն իր գույնգույն մեծ թաշկինակով մի անգամ էլ սրբեց Վարդանի քիթը, որի ծայրը, ի դեպ ասած, այն ժամանակ հաճախ հյուրավորվելու վատ սովորությունն ուներ: Հայր ու որդի մտան մի բավական ընդարձակ գավիթ, որն երկու կողմերից պատսպարված էր տախտակյա ցանկապատով:

Դասերը դեռ չէին սկսվել, աշակերտները վազվզում էին գավթում: Տեսչի կացարանի առջև զբոսնում էին երեք-չորս գույգ սագեր, մի քանի հավեր և մի հնդկահավ, գլուխը հպարտորեն վեր ցցած ինչպես ցարական մի շինովնիկ: Մի քանի բաղեր գվարձանում էին գետնի մեջ փորած ավազանում, կտցահարելով կեղտոտ ջրի երեսում լողացող փտած վարունգը և սեխի ու ձմերուկի կճեպները: Տեսնելով անծանոթ դեմքեր, մի շնիկ կատաղի հաչոցով վազեց առաջ: Աթանեսն իր կապայի երկայն թևերով փախցրեց անհյուրընկալ շնիկին, մտքում մի ազդու հիշոց ուղղելով նրա տիրոջ հասցեին:

Աշակերտներն անմիջապես շրջապատեցին նորեկին և սկսեցին նրան դիտել ոտքից մինչև գլուխ, առանձին ուշադրություն դարձնելով նրա ոսկեգօծ արծաթյա գոտիի և փայլուն կոշիկների վրա:

- Մարթին Բաղդանիչը չայ է խմում, – ասաց մի թուրք աշակերտ:
- Մարտին Բաղդանիչը ո՞վ է, – հարցրեց Աթանեսը:
- Տեսուչը:

– Լավ, իմացանք, – արտասանեց Աթանեսը և կապայի թևերը ուներին զցելով, նստեց ուսումնարանի առջև դրած նստարանի վրա:

Աշակերտները նրա և Վարդանի առջև կազմեցին մի կիսաշրջան, մոռանալով իրենց վազվզոցն ու խաղը: Այստեղ կային մի քանի ազգերի ու կրոնների մանուկներ, յուրաքանչյուրը հագնված իր ծնողների ճաշակով և նյութական կարողության համեմատ: Ընդհանուր առմամբ մեծամասնությունը բաղկացած էր չքավորներից:

Հանկարծ Աթանեսի ուշադրությունը գրավեց շրջանից դուրս կանգնած մի տասը տարեկան մանուկ:

– Պզտիկ, ա՛յ պզտիկ, – ասաց նա, – մի առաջ եկ ռեխրդ տեսնեմ:

Մանուկը մոտեցավ շփոթությունից արխալուղի թևը ատամներով կրծոտելով:

– Ադա՛, դու փալան կարող Օհանի թողը չե՞ս, ցորեն ծախող ցրնգո Ասատուրի տղան:

– Այո՛, – պատասխանեց մանուկը անաչելով իր հոր անվանը կպած ծաղրական ածականից, որ շարժեց աշակերտների միահամուռ ծիծաղը:

– Ադա՛, մեջքիդ արծաթե քամար ես կապե՞լ: Փա՛հ, փա՛հ, հայրդ վաճառական է դարձել, ադա՛, դո՞ւ էլ ես ուսում առնում: Դե ասա աշխարհը լուսավորվեց, պրծավ, էլի՛: Փա՛հ, ես քո պապի փալանը, – կամեցավ ավելացնել Աթանեսը, բայց զսպեց իրեն և հարցրեց.

– Անունդ ի՞նչ է...

– Լևոն...

– Օհո՛, դե ասա Լևոն թագավորի քթի ծակիցն ես ընկել, է՛լի: «Ա՛յ ես քո պապի փալանը», – նորեն կամեցավ ավելացնել Աթանեսը և նորեն զսպեց լեզուն: Վերջապես ուսումնարանի պահապան Մելքոնը ազդարարեց, թե Մարտին Բաղդանիչը գալիս է: Մի քանի վայրկյանում բակը դատարկվեց, աշակերտները վազեցին դասարանները: Աթանեսը ոտքի կանգնեց, չուխայի թևերը ուներից ցած իջեցնելով, մի բան, որ ասիական սովորությամբ հարգանքի ու խոնարհության նշան է:

Մարտին Բաղդանիչը միջին հասակից քիչ բարձր մի մարդ էր, երեսը չեչոտ, կարճ միրուքով և կոտած բեղերով: Նրա աջ այտի վրա կար ինչ-որ վերքի հինգ կոպեկանոցի մեծությամբ մի սպի, որ նրա դեմքին տալիս էր սիբիրականի կերպարանք: Դժվար էր որոշել նրա տարիքը, որովհետև եթե կարճիկ միրուքը ալելխառն էր, գլխի մազերն ու ունքերը տակավին սև էին, եթե ատամները փտած ու սևացած էին, քայլվածքն ուներ պատանեկան աշխույժ, ձայնը երիտասարդական հնչյուն: Նրա կոտած բեղերն ունեին քթախտոտի գույն, երևի այն պատճառով, որ ծխախոտը ծխում էր առանց ծխափողի: Այս վերջին հանգամանքն սպացուցվում էր նաև նրա աջ ձեռքի երեք մատների դեղնածությամբ:

Նա դասարան մտավ գլուխը կրծքին թեքած, կարելի էր կարծել, որ մի աներևույթ ձեռ կմշտում էր նրա պարանոցը:

– Հայրի՛կ, – ասաց Վարդանը, որ գուրկ չէր դիտողության ընդունակությունից, – տեսչի վզի վրա խոց կա:

– Մո՛ւս, – սաստեց նրան Աթանեսը, – գլո՛ւխ տուր:

Հայր ու որդի հետևեցին տեսչին: Սկզբում Աթանեսը շփոթվեց տեսչի կապտագույն մունդիրից ու դեղնագույն կոճակներից, բայց, շուտով հիշելով, որ երկու տարի առաջ այդ մարդուն վաճառել է մի քանի արշին մահուդ, հազազ և մտքում ասաց. «քո չոփոտ երեսը...»:

– Բարով ես եկել, Աթանես ադա, – արտասանեց տեսուչը, – ի՞նչ կիրամայես: Հա՛, որդուդ բերել ես, որ ուսում տամ: Լա՛վ, լա՛վ, շա՛տ լավ, կտանք է՛լի ի՞նչ կա: Մո՛ւս, գարշելիներ՛ք, տեսնո՞ւմ եք, որ մարդու հետ եմ խոսում: Խոնարհ տղայի է նման: Անունդ ի՞նչ է, ա՛յ տղա: Վարդա՞ն: Լավ անուն է, գորավոր: Գրել-կարդալ իսկի չգիտե՞ս: Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ, շուտով կսովորեցնենք: Լռելո՞ւ եք, թե չէ, ավագակներ՛ք, – գոչեց նա ձեռի քանոնը ուժգին զարնելով սեղանին:

Բայց աշակերտները չէին հանգստանում: Նրանք գանազան միմոսություններով աշխատում էին միմյանց ծիծաղեցնել, բոթում էին, խտխտում, թղթի կամ հացի գնդակներ արձակում իրար վրա:

Առանձնապես աչքի էր ընկնում թուխ դեմքով ու ծուռ քթով մի տասը տարեկան տղա: Նա այնքան ճարպիկ էր, որ ձեռնասուն կապկի պես կկգում էր սրա ու նրա ուսերին կամ գլուխը դնելով նստարանի վրա, ոտները ցցում էր օդի մեջ այն կարճ վայրկյաններին, երբ տեսուչը երեսը մի կողմ էր դարձնում:

Բանակցությունը Վարդանի վերաբերմամբ վաղուց վերջացած կլիներ, եթե Մարտին Բաղդանիչը բարեկամաբար չհետաքրքրվեր Աթանեսի մասնավոր գործերով: Այս էլ վերջացնելով, նա գանգատվեց իր պարանոցի խոցից:

– Մի շաբաթ է քունը փախել է ինձնից, անհրավր ասեղի պես է ծակում վիզս: Մո՛ւս, գարշելիներ՛ր, սո՛ւս, իժ օձի գավակներ: Տավից գլուխս վերև չեմ կարողանում բարձրացնել, որ տեսնեմ ո՞վ է չարություն անում:

– Ես տիմբալիդ ճարը գիտեմ, – ասաց Աթանեսը, կամենալով մի բանով օգնած լինել տեսչին:

– Ասա՛, աստված սիրես, ասա՛:

– Վերցրու մի գլուխ սոխ, միջից կես արա, վրեն դիր մի կտոր այծի ճարպ, պահիր կրակի վրա, լավ սիրուն տաքացրու ու կապիր վզիդ, համ չիրքը կքաշի, համ էլ ցավը կկտրի:

Այդ պահին քիթը ծուռ աշակերտը ինչ-որ բարդ սարդամորտայլ էր ուզում անել, հավասարակշռությունը կորցրեց և ընկավ հատակի վրա, բարձրացնելով ահագին աղմուկ ու փռշի:

Աշակերտները միաձայն քրքջացին:

– Այդ ո՞վ էր, – գոչեց Մարտին Բաղդանիչը, – էհե՛, էլի դո՞ւ ես, գարշելիներից գարշելի՛ Մկիչ Չախնախչյան: Դե՛հ, առաջ եկ տեսնեմ, առաջ եկ ասում եմ, սատանի՛ ճուտ:

Մկիչը կրակոտ աչքերը տեսչի երեսին հառած անշարժ նայում էր, որպես թե ինքը չէ չարություն անողը: Նա գիտեր ինչու համար են իրեն կանչում: Մարտին Բաղդանիչը մի ձեռքը պարանոցի վրա դրած, մյուսով քանոնը բարձրացրած, մոտեցավ նրան: Մկիչը փախավ: Տեսուչը վազեց նրա ետևից: Մանուկը բարձրացավ նստարանների վրա: Տեսուչը աշողեց բռնել նրա բաճկոնի փեշը: Սակայն Մկիչը ոտների պես դուրս սկզվեց, բաճկոնը թողնելով տեսչի ձեռքում և թռավ լուսամուտով փողոց:

Մի խումբ աշակերտներ տեսչի հրամանով դուրս վազեցին ոչ այնքան Մկիչին բռնելու, որքան մի քիչ ազատ վազվզելու մտադրությամբ:

– Ա՛յ, տեսնո՞ւմ եք, պարոն Աթանես, ինչ գագանների հետ գործ ունեմ, – գանգատվեց Մարտին Բաղդանիչը, վզի ցավից չկարողանալով իր հայացքը Աթանեսի գոտկից ավելի վեր բարձրացնել:

– Հոգիս են հանում գարշելիները: Մեր պահապան Մելքոնի որդին է, երեք անգամ արտաքսել եմ, էլի ընդունել: Ի՞նչ անեմ, հայրը խեղճ մարդ է, գալիս է ոտներս ընկնում, աղաչում, լաց լինում: Գագանին հազար կրթիր, գագան կմնա: Արջն ի՞նչ գիտի, վարդն ինչ է: Հա՛, ինչպես հրամայեցիր, սոխը կճպել, այծի ճարպը վրեն դնել, տաքացնել: Շնորհակալ եմ: Մո՛ւս, ավագակներ՛ր... լուրջուն:

Ներս բերեցին Մկիչին՝ մի թևից մի աշակերտ բռնած, մյուսից՝ Մելքոնը:

– Մարտին Բաղդանիչ, – ասաց հայրը, – դրա աստվածը ճիպտոն է, տուր որ կտաս, ինձ անոթալի թողեց քո աչքում շան ձագը:

Այն ժամանակները պետական դպրոցներում ծեծը արգելված չէր, և Մարտին Բաղդանիչը ամենայն հաճույքով գործադրում էր իր իրավունքը հաստատ համոզված, որ ծեծից ավելի գորեղ կրթության միջոց չկա: Նա Մկիչի ձեռների ավերին տվեց տասներկու հարվածներ քանոնի կողով, արտասանելով.

«Գարշելի՛ մեկ, ավանակ՛ երկու, շան ձագ՛ երեք, ավագակ՛ չորս, լիրբ՛ հինգ և այլն...»:

Մանուկը ծվծվալով գնաց իր տեղը, ձեռները ծոցը դրած, սակայն երկու բռնակ չանցած՝ բաճկոնը հազավ և դեռ արտասուքը չցամաքած, սկսեց ծամածռություններ անել տեսչի, Աթանեսի և առանձնապես իր հոր ետևից:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.